

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Μ. ΜΙΧΕΛΑΚΗ
ΥΦΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ
ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΑΓΓ. ΚΛΕΙΣΙΟΥΝΗ

ΑΘΗΝΑΙ

1961

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ πραγματεία αὕτη ἔχει ὡς ἀντικείμενον τὴν θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῶν πρακτικῶν ἀρχῶν, ἥτοι τῶν ἀρχῶν αἰτινες ἀφοροῦν εἰς τὰ πρακτά, καὶ τῶν προτάσεων αἰτινες σχηματίζουν συλλογισμόν καὶ ἀφοροῦν εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκ τῆς ἀναλύσεως ἀφ' ἑνὸς τῶν πρακτικῶν ἀρχῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν πρακτικῶν προτάσεων καὶ τοῦ πρακτικοῦ συλλογισμοῦ δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν ποία ἀκριβῶς ἦτο ἡ ἀντίληψις τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν. Δυνάμεθα περαιτέρω νὰ ἴδωμεν πῶς ἐνόησεν οὗτος τὴν μέθοδον τῆς εὐρέσεως τούτων. Ἡ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῶν πρακτικῶν ἀφορᾷ ἐνιαίως εἰς τὰ ἠθικὰ καὶ εἰς τὰ πολιτικά, καὶ οὕτως ἡ μέθοδος καθ' ἣν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν τὰς ἠθικὰς ἀρχάς, οὕσα ἡ μέθοδος τῶν πρακτικῶν ἐν γένει, ἰσχύει ὡσαύτως καὶ ἐπὶ τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης τὴν μέθοδον ταύτην ἐφαρμόζει καὶ ἐπὶ τῆς νομοθετικῆς, ὡς τὴν ὀρθὴν μέθοδον διὰ τὸν νομοθετοῦντα ἵνα φέρῃ εἰς πέρας τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ. Ἡ σύγχρονος νομικὴ ἐπιστήμη ἀκολουθεῖ τὴν αὐτὴν μέθοδον συγκρίσεως τῶν νόμων τῶν διαφόρων χωρῶν (*droit comparé, Rechtsvergleichung, comparative law*).

Ἡ ἑλληνικὴ διανόησις εἰς οἷονδήποτε θέμα ἐστρέφετο ἐχώρει καὶ ἀνεπτύσσετο ἐν ἀλληλουχίᾳ πρὸς τὰς βασικὰς αὐτῆς θέσεις. Κατ' ἐξοχὴν τοῦτο ἰσχύει ἐπὶ τῶν δύο μεγάλων φιλοσόφων, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Τούτου ἕνεκα ἡ ἀνάλυσις τῶν ἐπὶ μέρους προϋποθέτει τὴν γενικὴν ἀρχὴν, καὶ αἱ βασικαὶ θέσεις μόνον διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν ἐπὶ μέρους ἐν συνεχείᾳ πρὸς αὐτὰς διδομένων λύσεων δύνανται πλήρως νὰ νοηθῶν.

Ὁ νόμος ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἔχων πέρα τῆς νομικῆς καὶ τεχνικῆς ἐννοίας τὴν εὐρύτεραν σημασίαν τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἀποστολῆς εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, διετήρησε πάντοτε ὑψηλὴν θέσιν. Ἡ τοιαύτη ἀποστολὴ τοῦ νόμου φέρει αὐτὸν εἰς στενὸν σύνδεσμον μετὰ τῶν ἄλλων ἐκδηλώσεων τοῦ πνεύματος καὶ ὁ σύνδεσμος οὗτος, ὡς ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Πλάτωνος, προσδιορίζει ἐπίσης τὴν μέθοδον τῆς ἐξετάσεως τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπὶ νομικῶν ζητημάτων, καθ' ὅσον ταῦτα ἀφοροῦν εἰς τὴν γενικὴν θεωρίαν τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας.

Ἐν τῇ πρακτικῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Ἀριστοτέλους ἠθικὰ καὶ πολιτικὰ εἶναι στενῶς συνδεδεμένα καὶ πᾶσα ἐξέτασις τῆς πράξεως ἢ συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου ἄρχεται ἀπὸ τοῦ συνδέσμου μετὰ τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν. Οὗτος λέγει εἰς ἡμᾶς ὅτι ἀμφότερα εἶναι ἡ ἐπιστήμη περὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐξετάζομεν τὰ πολιτικὰ ζητήματα ἵνα συμπληρώσωμεν τὴν περὶ τῶν ἀνθρωπίνων φιλοσοφίαν.

Ἡ πραγματεία αὕτη ἐγράφη κατὰ τὴν διαμονήν μου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Harvard τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1956-1957. Ὅφειλω νὰ ἐκφράσω τὰς εὐχαριστίας μου πρὸς τοὺς καθηγητὰς Werner Jaeger, Morton White, Milton Anastos καὶ John Dawson διὰ τὴν βοήθειαν ἣν προσέφερον εἰς ἐμὲ κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς διαμονῆς μου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τούτῳ.

Ἀθῆναι, Δεκέμβριος 1960

EMMANOYHA M. MIXELAKHS

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίς
<i>Εἰσαγωγή</i>	1
<i>Κεφάλαιον</i> I. Ἡ ἐπὶ τῶν πρακτῶν ἰσχύουσα μέθοδος ὡς ἀνα- πτύσσεται ἐν τοῖς Ἠθικοῖς Νικομαχείοις ..	30
<i>Κεφάλαιον</i> II. Ἡ φρόνησις καὶ αἱ ἀρχαὶ τῶν πρακτῶν	51
<i>Κεφάλαιον</i> III. Ἐπαγωγή, πρακτικαὶ ἀρχαὶ καὶ πρακτικὸς συλλογισμὸς	89
<i>Ἐπίμετρον</i> — Ἡ φρόνησις καὶ ἡ συγκριτικὴ τῶν νόμων	106
<i>Πίνακες</i>	137

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Ἡ περὶ τὰ ἀνθρώπινα φιλοσοφία¹ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ἠθικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν. Ἀμφότερα ἀφοροῦν εἰς τὸν ἄνθρωπον, τὴν συμπεριφορὰν καὶ τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ. Καὶ ἡ περὶ τούτων, τῆς συμπεριφορᾶς καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνθρώπου, θεωρία ἐπιχειρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους οὐχὶ ἀπλῶς ἐπὶ τῷ τέλει τῆς γνώσεως ἀλλὰ τῆς πράξεως². Ἡ πρακτικὴ ἐπιστήμη³ ὀριζομένη ὡς δύνάμις δὲν εἶναι, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, θεωρητικὴ ἐπιστήμη περὶ τῆς πράξεως, διότι ὁ λόγος κατευθύνεται πρὸς τὴν πράξιν καὶ οὐχὶ πρὸς τὴν θεωρητικὴν ἀλήθειαν. Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πράξις, αὕτη δὲ καὶ μάλιστα ἡ ἀγαθὴ πράξις εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς πρακτικῆς ἐπιστήμης. Μολονότι ἡ ἀγαθὴ πράξις, νοουμένη ὡς ὀρισμένη συμπεριφορὰ ἢ τρόπος ζωῆς, εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς πρακτικῆς ἐπιστήμης καὶ εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς ἀγαθῆς πράξεως προβαίνει ὁ Ἀριστοτέλης, ἐν τούτοις τὴν ἀνάλυσιν ταύτην δὲν χαρακτηρίζει οὗτος θεωρίαν τῆς πράξεως. Τὰ ἠθικὰ καὶ τὰ πολιτικὰ δὲν εἶναι κατ' αὐτὸν θεωρία περὶ τῆς ἀνθρωπίνης συμπεριφορᾶς ἐν οἷα ἐννοία νοεῖ οὗτος τὸν ὄρον θεωρία. Καίτοι ὁ Ἀριστοτέλης εἰσέδυσσε βαθέως εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς πράξεως καὶ εἰς τὴν ἀξιολόγησιν αὐτῆς, ἀπέφυγε τὴν τοιαύτην ἀνάλυσιν νὰ ὑπαγάγῃ εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν μετὰ τῆς θεωρητικῆς ἐπιστήμης. Ὄνόμασεν οὗτος τὴν ἀνάλυσιν ταύτην πρακτικὴν ἐπιστήμην καὶ ἀντελήφθη αὐτὴν ὡς ἀνάλυσιν τοῦ ἐλλόγου στοιχείου ἐν τῇ πράξει, ἀνεχώρει ὁμῶς ἀπὸ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι τὸ ἀντικείμενον δὲν ἦτο γνώσις καθ' ἑαυτὴν ἀλλ' ἡ πράξις.

1. Ἡ.Ν. X,9,1181 b,15.

2. Ἡ.Ν. I,3,1095 a,5-6 ἐπειδὴ τὸ τέλος ἐστὶν οὐ γνώσις ἀλλὰ πράξις. X,9,1179 a,35 — 1179 b,2 οὐκ ἐστὶν ἐν τοῖς πρακτοῖς τέλος τὸ θεωρῆσαι ἕκαστα καὶ γνῶναι, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ πράττειν αὐτά. Μετ. A,1,993 b,20-21 θεωρητικῆς μὲν γὰρ τέλος ἀλήθεια πρακτικῆς δ' ἔργον.

3. Τοπ. VI,6,145 a,15-16. Μετ. E,1,1025 b,18-21. K,7,1064 a,10-11.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην ὅπου τὸ ἀντικείμενον εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ κόσμου τῆς φύσεως καὶ μόνον, ἡ πρακτικὴ ἐπιστήμη ἔχει ὡς ἀντικείμενον τὴν πράξιν ἢ συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου καὶ οὕτως ἡ γνῶσις δὲν ἔχει ὡς σκοπὸν ἑαυτὴν ἀλλ' ὑπηρετεῖ τὴν πράξιν. Ἐν ἄλλοις λόγοις κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ γνῶσις ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ πράττειν εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τῆς δυνάμεως τοῦ πράττειν. Ἡ δὲ ἀνάλυσις τοῦ πράττειν γίνεται νοουμένου τούτου ὡς ἐνεργείας ἀπορροεούσης ἀπὸ τῆς ἀρετῆς. Δὲν συγκροτεῖται δηλαδὴ σύστημα κανόνων τοῦ πράττειν μετὰ τῆς ἀξιώσεως συμμορφώσεως τῶν πραττόντων πρὸς αὐτούς, ἀλλ' ἀναλύεται τὸ πράττειν ὡς ἐνέργεια ἐκ τῆς ἀρετῆς. Ἡ ἀρετὴ χαρακτηριζομένη ἕξις ἐπαινετὴ⁴ ἢ ἡ βελτίστη ἕξις⁵ εἶναι ἡ τελεία διαμόρφωσις τοῦ χαρακτῆρος καὶ ἡ κατὰ τὴν ἀρετὴν ἐνέργεια εἶναι πράξις. Ὅθεν ἡ ἀνάλυσις τοῦ πράττειν ὡς ἐνεργείας ἐκ τῆς ἀρετῆς εἶναι ἅμα ἀνάλυσις τῆς ἠθικῆς πράξεως καὶ δύναται ἡ ἀνάλυσις αὕτη νὰ ὀνομασθῇ, κατὰ τὴν σύγχρονον ἀντίληψιν, Ἠθικὴ ἢ Λογικὴ τοῦ ἠθικῶς πράττειν.

Ἡ πρακτικὴ ἐπιστήμη διακρίνεται τῆς ἐν στενῇ ἐννοίᾳ ἐπιστήμης, δηλαδὴ τῆς θεωρητικῆς, καὶ χαρακτηρίζεται ὡς τέχνη, ἔχει δὲ ἡ μὲν θεωρητικὴ ἀντικείμενον τὰ ἐξ ἀνάγκης ὄντα ἢ γινόμενα ἢ δὲ πρακτικὴ ἐπιστήμη, ὡς καὶ ἡ ποιητικὴ, τὸ ἐνδεχόμενον καὶ ἄλλως ἔχειν⁶.

Τὸ ἐνδεχόμενον καὶ ἄλλως ἔχειν σημαίνει τὸ μεταβλητόν, ὅ,τι δηλαδὴ θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχη ἄλλως ἀφ' ὅ,τι εἶναι. Εἶναι τοῦτο ἀντικείμενον δυνάμενον νὰ νοηθῇ οὕτως ἢ ἄλλως, ἢ ὅπερ τὸ αὐτὸ δυνάμενον νὰ εἶναι ἢ τοιαύδε ἢ τοιαύδε πράξις. Τὸ δυνατόν τοῦ ἔχειν οὕτως ἢ ἄλλως δὲν ἀποκλείει τὸν ἐκ τῶν προτέρων σχετικὸν προκαθορισμόν, διότι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μὲν οὕτω γίνεται ἐνδέχεται ὁμως καὶ ἄλλως νὰ γίνῃ⁷.

Τὸ συμπέρασμα τοῦ Ἀριστοτέλους τὰ ἠθικὰ καὶ τὰ πολιτικὰ ἢ ὅπερ τὸ αὐτὸ ἡ ἀνθρωπίνη συμπεριφορὰ ἀνήκει εἰς τὴν σφαιρὰν τοῦ ἐνδεχομένου καὶ ἄλλως ἔχειν δὲν σημαίνει,

4. Ἡ.Ν. I,13,1103 a,9-11.

5. Ἡ.Ν. VI,2,1139 a,15-17.

6. Ἡ.Ν. VI,3,1139 b,14-26.

7. Περὶ ζώων γενέσεως IV,4,770 b,12 ἐν τοῖς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μὲν οὕτω γινομένοις, ἐνδεχομένοις δὲ καὶ ἄλλως.

ὅτι πρόκειται περὶ ἀντικείμενου συγκεχυμένου καὶ περιπλόκου ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ εἶναι τοῦτο ἀνεπίδεκτον προσδιορισμοῦ καὶ ἡ εὕρεσις ἀρχῶν εἰς ἃς ὑπακούει ἀδύνατος. Ὁ Ἀριστοτέλης καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη συμπεριφορὰ ἀνήκει εἰς τὴν σφαῖραν ἐκείνην τῆς πραγματικότητος ὅπου δὲν ἰσχύουν νόμοι μετ' ἀναγκαιότητος ἀλλὰ κανόνες μετ' ἐξαιρέσεως. Τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἀντικείμενον τῆς πρακτικῆς ἐπιστήμης δὲν ὑπακούει εἰς νόμους μετ' ἀναγκαιότητος ἔχει δύο συνεπείας, πρῶτον τὴν ἀβεβαιότητα πολλάκις περὶ τοῦ ὀρθοῦ τοῦ συμπεράσματος ἐπὶ τῶν θεμάτων ἅτινα ἀφοροῦν εἰς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο⁸, δεύτερον τὸ ἀδύνατον νὰ τεθῆ κανὼν μετὰ τῆς ἀξιώσεως ὅπως ἐφαρμοσθῆ ἄνευ ἐξαιρέσεως. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν δευτέραν συνέπειαν ὁ Ἀριστοτέλης ἐπέμεινεν ἰδιαιτέρως. Ἐπανειλημμένως τονίζει, ὅτι εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ τὰ ἠθικὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τεθῆ κανὼν ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ὠρισμένον ἀντικείμενον καὶ ὁ κανὼν οὗτος νὰ ἐφαρμόζεται ὡς ἂν ἐμφανίζεται τὸ ἀντικείμενον τοῦτο. Ποῖος ὁ λόγος τῆς τοιαύτης λειτουργίας τοῦ κανόνος; Ὁ Ἀριστοτέλης ἀπαντᾷ ἐν Ἡ.Ν. V,10,1137 b,18-19 ὅτι ὁ λόγος ἐν τῇ φύσει τοῦ πράγματός ἐστιν· εὐθύς γὰρ τοιαύτη ἡ τῶν πρακτῶν ὕλη ἐστίν.

2. Ἐν Κεφ. 1 τοῦ Βιβλίου I τῶν Ἠθικῶν Νικομαχείων τονίζεται ὡς ἀλήθεια ἀναμφισβήτητος, ὅτι πᾶσα τέχνη καὶ πᾶσα ἐπιστήμη ὁμοίως δὲ καὶ πᾶσα πράξις⁹ ἐπιδιώκει ἀγαθόν τι, τὸ ὁποῖον οὕτως εἶναι τὸ τέλος ἢ ὁ σκοπὸς τῆς τέχνης, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πράξεως. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι πολλάί αἱ τέχναι, αἱ ἐπιστῆμαι καὶ αἱ πράξεις, εἶναι πολλὰ καὶ τὰ τέλη. Γενικώτερον δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι πᾶσα ἀνθρωπίνη προσπάθεια ἀποβλέπει εἰς τέλος τι. Ἡ ἱεραρχία δὲ τῶν τελῶν καθορίζεται κατ' ἀξίαν, ὥστε διακρίνονται τέλη ἅτινα ὡς μέσα ὑψηροῦν ἕτερα κατ' ἀξίαν ὑπερτέρα, καὶ ἐπιδιώκονται οὕτω τὰ ὑποδεέστερα τέλη χάριν τῶν ὑπερτέρων. Ἡ ἀλήθεια αὕτη ἀνα-

8. Ἡ.Ν. I,3,1094 b,14-18 τὰ δὲ καλὰ καὶ τὰ δίκαια, περὶ ὧν ἡ πολιτικὴ σκοπεῖται, πολλὴν ἔχει διαφορὰν καὶ πλάνην, ὥστε δοκεῖν νόμῳ μόνον εἶναι, φύσει δὲ μή. τοιαύτην δὲ τινὰ πλάνην ἔχει καὶ τὰ γὰρ διὰ τὸ πολλοῖς συμβαίνει βλάβας ἀπ' αὐτῶν.

9. Τῆς πράξεως νοουμένης ἐν εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ.

γνωρίζεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς καθολικῆς σημασίας, ἀφορῶσα εἰς πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἐκδήλωσιν εἴτε αὕτη εἶναι θεωρία εἴτε τέχνη. Καὶ εἰς μὲν τὴν θεωρίαν αὕτη ἢ γνῶσις εἶναι τὸ τέλος, εἰς δὲ τὴν τέχνην καὶ τὴν πράξιν εἶναι τὸ ἔργον ἢ ἡ πράξις.

Τὴν καθολικὴν ταύτην ἀλήθειαν ἐξετάζει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν Κεφ. 2 τοῦ Βιβλίου I ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ πρακτά¹⁰, δηλαδή τὴν πράξιν κατὰ τὴν σύγχρονον ὁρολογίαν, καὶ παρατηρεῖ ὅτι τὸ ἀγαθὸν καὶ μάλιστα τὸ ἄριστον εἶναι τὸ τέλος τῆς πράξεως. Τὸ ἀγαθὸν εἶναι τὸ τέλος χάριν τοῦ ὁποίου καὶ μόνον προβαίνομεν εἰς τὴν πράξιν ἢ εἰς σειρὰν πράξεων αἰτινες ἀγουν εἰς αὐτό. Καὶ οὕτως ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ ἔχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς δὲ ὁ τοξότης πρὸς ὠρισμένον σημεῖον τοξεύει προσπαθῶν νὰ ἐπιτύχη αὐτό, πρέπει νὰ ἔχωμεν σαφῆ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπιδιωκόμενου τέλους. Ἡ παρομοίωσις πρὸς τὸν τοξότην δεικνύει, ὅτι τὸ ἀγαθὸν ὅπερ εἶναι τὸ τέλος τῆς ἀνθρωπίνης συμπεριφορᾶς πρέπει νὰ γίνῃ γνωστὸν καὶ ν' ἀποτελέσῃ τὸν σκοπὸν τῆς προσπαθείας τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ σημασία τῆς ἀνωτέρω θέσεως εἶναι προφανῆς. Ἡ πράξις δὲν ἀφίεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν οἰασδῆποτε παραστάσεως, ἀλλὰ συνδέεται πρὸς τὸ ἀγαθόν, νοούμενον τέλος ἢ σκοπὸς αὐτῆς. Ἀφ' ἑτέρου τὸ ἀγαθὸν τίθεται ἀντικείμενον πρακτικῆς ἐπιστήμης ἢ δυνάμεως καὶ ὡς τοιαύτη ἀναγνωρίζεται ἢ πλεον θεμελιώδης τῶν πρακτικῶν ἐπιστημῶν ἢ δυνάμεων, ἢ κυριωτάτη καὶ μάλιστα ἀρχιτεκτονικῆ¹¹, ἥτις εἶναι ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη. Εἰς τοῦτο καταλήγει ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τὸν ἀκόλουθον λόγον. Ἡ ἀνθρωπίνη συμπεριφορὰ,

10. Τὰ πρακτά περιλαμβάνουν τόσο τὸ ἀντικείμενον χάριν τοῦ ὁποίου πράττομεν, ὅσον καὶ τὴν πράξιν εἰς ἣν προβαίνομεν χάριν ἀντικειμένου τινός. Πράξις σημαίνει παρ' Ἀριστοτέλει τὴν ἀνθρωπίνην συμπεριφορὰν, Ἡ.Ν. II,1,1103 b,13-21, ἥτις εἶναι ἐνέργεια, Ἡ.Ν. I,1,1094 a,5-6. X,7,1177 a,12. Πολ. VII,2,1325 a,32-34. Ὡς πράξις νοεῖται καὶ ἡ ἠθελημένη παράλειψις, Ἡ.Ν. II,1,1103 b,21-25. VII,14,1154 b,26-28. Εἰδικώτερον ἡ πράξις εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῶν ἠθικῶν κατηγορημάτων, Ἡ.Ν. I,8,1099 a,22 ἀγαθὰ καὶ καλὰ πράξεις. Ἐν ἐκάστη πράξει ὑπάρχει ἢ ἐξ ἐκάστης πράξεως ἀπορρέει ἡδονὴ ἢ λύπη, Ἡ.Ν. II,3,1104 b,14-15. I,8,1099 a,21 αἰ κατ' ἀρετὴν πράξεις ἡδεῖαι.

11. Ἡ.Ν. I,2,1094 a,26-27.

καὶ ἀναλυτικώτερον ὁ χαρακτήρ ἢ τὰ ἦθη καὶ ἡ πρᾶξις τοῦ ἀνθρώπου ἐξετάζονται ὑπὸ τὰς προϋποθέσεις ὑφ' ἃς ζῆ ὁ ἄνθρωπος ὡς μέλος τῆς πόλεως, ἦτοι τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Ἐνεκα τούτου ἡ ἀνθρωπίνη συμπεριφορὰ ὁρᾶται ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῶν προϋποθέσεων αὐτῆς καὶ ἐξετάζεται ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην, τοσοῦτο μᾶλλον ὅσον ἡ ἠθικὴ τελείωσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι καὶ κατὰ τὸν Ἄριστοτέλη πολιτικὸν αἶτημα. Ἴδου διὰ τίνα λόγον ἠθικὰ καὶ πολιτικὰ εἶναι ἀλληλένδετα καὶ ἡ μὲν ἀνάλυσις τῶν ἠθικῶν ὀνομάζεται καὶ πολιτικὴ πραγματεία¹² ἡ δὲ ἀνάλυσις τῶν πολιτικῶν ἀφορᾷ εἰς τὰς κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς προϋποθέσεις ὑφ' ἃς ὁ ἄνθρωπος ἐπιτυγχάνει τῆς ἀρίστης ζωῆς¹³. Ἠθικὰ καὶ πολιτικὰ ἔχουν ἄλλοτε ὑπὸ τὰς αὐτὰς καὶ ἄλλοτε ὑπὸ διαφόρους ἐπόψεις τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον, ἦτοι τὴν συμπεριφορὰν τοῦ πολίτου καὶ τοῦ πολιτικοῦ. Ἡ παροιμιώδης φράσις τοῦ Ἄριστοτέλους ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶον πολιτικὸν σημαίνει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἄνθρωπος ἐν οἷα ἐννοία πρέπει νὰ εἶναι ἄνθρωπος διὰ τῆς πολιτείας. Ἐπομένως πᾶσα ἠθικὴ, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Ἄριστοτέλους, ἀποδίδουσαν γενικώτερον τὴν ἑλληνικὴν ἄποψιν, εἶναι ἅμα πολιτειακὴ ἠθικὴ.

Ἀκολουθῶν ὁ Ἄριστοτέλης τὴν παραδεδεγμένην¹⁴ ἑλληνικὴν ἀντίληψιν ἀποδίδει τοιοῦτο νόημα εἰς τὴν πολιτικὴν, καὶ ἐν Κεφ. 2 τοῦ Βιβλίου I τῶν Ἠθικῶν Νικομαχείων διαγράφει οὕτω τὴν ἀποστολὴν καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης ἢ δυνάμεως. Ἡ πολιτικὴ ὀρίζει τίνες ἐπιστῆμαι εἶναι ἀπαραίτητοι εἰς τὴν εὐημερίαν τῆς πόλεως, ποίας ἐξ αὐτῶν ἐκάστη τάξις τῶν πολιτῶν ὀφείλει νὰ ἐκμανθάνῃ καὶ μέχρι τίνος σημείου. Αἱ δὲ λοιπαὶ τῶν πρακτικῶν ἐπιστημῶν, ὡς λ.χ. ἡ στρατηγικὴ, ἡ οἰκονομικὴ, ἡ ρητορικὴ εὐρίσκονται ὑποτεταγμένα εἰς τὴν πολιτικὴν, ὑπηρετοῦσαι αὐτήν. Καὶ ὄχι μόνον ἡ πολιτικὴ χρησιμοποιοεῖ τὰς ἄλλας πρακτικὰς ἐπιστήμας ἢ δυνάμεις, ἀλλ' ἔτι πλέον αὐτὴ νομοθετεῖ τί δεῖ πράττειν καὶ τίνων ἀπέχεσθαι. Ἐκ τῆς ἐν Κεφ. 3 τοῦ αὐτοῦ Βιβλίου I τῶν Ἠθικῶν Νικομα-

12. Ῥητ. I,2,1356 a,26-27 τῆς περὶ τὰ ἦθη πραγματείας ἣν δίκαιόν ἐστι προσαγορεύειν πολιτικὴν.

13. Πολ. VII,1,1323 a,14-21. III,9,1280 b,39 — 1281 a,4.

14. Ὡς γίνεται σαφές ἐκ τῆς φράσεως ἐν Ἡ.Ν. I,2,1094 a,27-28 τοιαύτη δ' ἡ πολιτικὴ φαίνεται.

χειών ἐτέρας παρατηρήσεως, ὅτι τὸ ἀντικείμενον τῆς πολιτικῆς εἶναι αἱ κατὰ τὸν βίον πράξεις, τὰς ὁποίας αὕτη ἀναλύει, οἱ λόγοι δ' ἐκ τούτων καὶ περὶ τούτων, γίνεται σαφές ὅτι εἰς τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην ἢ δύνανται, περιλαμβάνουσιν τὰ ἐν στενῇ ἐννοίᾳ πολιτικὰ καὶ τὰ ἠθικά, ὑπάγεται ἢ πράξεις ὑπὸ πάσας τὰς ἐπόψεις. Κατὰ τὸν βίον πράξεις νοοῦνται ἐκεῖναι αἵτινες δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν διὰ τῶν κατηγορημάτων καλόν, δίκαιον, ἀγαθόν. Εἰς τὴν πολιτικὴν ὑπάγεται ἀφ' ἐνὸς μὲν ἢ πράξεις ὑπὸ πάσας τὰς ἐπόψεις καὶ ἀφ' ἐτέρου ἢ ἀνάλυσις τοῦ καλοῦ, τοῦ δικαίου, τοῦ ἀγαθοῦ ὡς κατηγορημάτων τῆς πράξεως. Μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν τῆς τοιαύτης σημασίας καὶ ἐκτάσεως τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς δύνανται ἢ πολιτικὴ νὰ νομοθετήσῃ τί δεῖ πράττειν καὶ τίνων ἀπέχεσθαι.

Ἰδιαιτέρας σημασίας εἶναι τὰ ἐν τέλει τοῦ Κεφ. 2 τοῦ Βιβλίου I τῶν Ἠθικῶν Νικομαχείων λεγόμενα περὶ τοῦ τέλους ἢ σκοποῦ τῆς πολιτικῆς. Ἐπειδὴ ἢ πολιτικὴ εἶναι ἢ κυριωτάτη καὶ μάλιστα ἀρχιτεκτονικὴ τῶν πρακτικῶν ἐπιστημῶν ἢ δυνάμεων, τὸ τέλος ταύτης περιέχει τὰ τέλη τῶν ἄλλων. Τοῦτο δὲ διὰ δύο λόγους, πρῶτον διότι τὰ τέλη τῶν ἄλλων πρακτικῶν ἐπιστημῶν ἢ δυνάμεων ἐπιδιώκονται ὅπως καταστήσῃ δυνατὸν τὸ τέλος τῆς πολιτικῆς, νοούμενα οὕτως ὡς μέσα ἐκείνου, δεύτερον διότι τὸ τέλος τῆς πολιτικῆς ὑπέρκειται ἱεραρχικῶς. Τέλος τοιαύτης θεμελιώδους σημασίας ὡς εἶναι τὸ τῆς πολιτικῆς δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἄλλο, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, εἰμὴ τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθόν.

3. Πρὶν ἢ προβῆ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἀνθρώπινου ἀγαθοῦ, ὀρίζει οὕτω τὴν σχέσιν τοῦ ἀγαθοῦ ἐνὸς ἐκάστου πρὸς τὸ ἀγαθόν τῆς πόλεως, εἰ γὰρ καὶ ταῦτόν ἐστιν ἐνὶ καὶ πόλει, μεῖζόν γε καὶ τελειότερον τὸ τῆς πόλεως φαίνεται καὶ λαβεῖν καὶ σώζειν ἀγαπητόν μὲν γὰρ καὶ ἐνὶ μόνῳ, κάλλιον δὲ καὶ θειότερον ἔθνει καὶ πόλεσιν¹⁵. Ἡ ἐξήγησις αὕτη ἀφορᾷ εἰς τὸ ἐρώτημα, ἐὰν τὸ τέλος τῆς πράξεως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθόν, διὰ τίνα λόγον τὸ ἀφορῶν εἰς τὸν ἀνθρώπον ἀγαθόν εἶναι ἀντικείμενον τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, ἢ τις ἀφορᾷ

15. Ἡ.Ν. I,2,1094 b,7-10.

εἰς τὴν πόλιν ; Διὰ τίνα λόγον ἢ πολιτικὴ ἐπιστήμη καὶ οὐχὶ ἕτερα τίς ἐπιστήμη ἔχει ὡς ἀντικείμενον τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθόν ; Ἡ ἀπάντησις προϋποθέτουσα ὅτι μόνον ἐν τῇ πόλει καὶ διὰ τῆς πόλεως πληροῦται τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθὸν εἶναι σαφῆς καὶ κατηγορηματικῆ. Καὶ ἂν τὸ ἀγαθὸν δι' ἓνα ἕκαστον ἀνθρώπου εἶναι τὸ αὐτὸ μετὰ τοῦ ἀγαθοῦ τῆς πόλεως, ἐν τούτοις τὸ ἀγαθὸν τῆς πόλεως εἶναι μεῖζον καὶ τελειότερον καὶ εἶναι κάλλιον καὶ θειότερον. Ἡ πόλις εἶναι πολιτικὴ κοινωνία ἀποβλέπουσα εἰς τὸν ἀνθρώπου καὶ ὑπηρετοῦσα τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθόν, διότι δὲ ἡ πολιτικὴ κοινωνία ἔχει ὡς τέλος ἢ σκοπὸν τὸν ἀνθρώπου τὸ ἀγαθὸν τῆς πόλεως εἶναι τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθόν. Ὅσακις ὁμως δύναται νὰ ὑπάρξῃ διάκρισις τοῦ ἀγαθοῦ ἑνὸς ἑκάστου καὶ τοῦ τῆς πόλεως, τὸ δεύτερον εἶναι τὸ πρωτεῦον ὡς ἀφορῶν εἰς τὸ σύνολον. Οὕτως ὁ ἀνθρώπος καὶ ἡ πολιτικὴ κοινωνία νοοῦνται ἐν ἐνότητι, τοῦ ἀγαθοῦ ὄντος ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ τέλους διὰ τὸν ἀνθρώπου καὶ διὰ τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν. Τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν εὐρίσκομεν καὶ ἐν τῷ τελευταίῳ Κεφαλαίῳ τοῦ τελευταίου Βιβλίου τῶν Ἠθικῶν Νικομαχείων, ὅπου ἡ ἐξέτασις τῶν περὶ τῆς πολιτείας γίνεται διὰ τῆς συνδέσεως τῶν πολιτικῶν μετὰ τῶν ἠθικῶν, ὅπως εἰς δύναμιν ἡ περὶ τὰ ἀνθρώπινα φιλοσοφία τελειωθῆ. Πάλιν ὁ ἀνθρώπος ἐμφανίζεται τὸ τέλος τῶν ἠθικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν καὶ τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθὸν τὸ τέλος τῆς πράξεως ἑκάστου καὶ τῆς πράξεως τοῦ πολιτικοῦ. Τὸ ἀγαθὸν διὰ τὸν ἀνθρώπου δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῆ εἰμὴ μόνον ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ, ἢ δὲ ἕξαρσις τῆς πόλεως εἶναι ἅμα καὶ ἕξαρσις τοῦ ἀνθρώπου.

Τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθὸν εἶναι, κατὰ τὴν ὀρολογίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης ἢ δυνάμεως, ὅπερ σημαίνει ὅτι πάντα τὰ συμπεράσματα αὐτῆς θεμελιοῦνται ἐν τέλει μόνον ἐπ' αὐτοῦ καὶ εἶναι ἀληθῆ εἰάν εὐρίσκουν δι' αὐτοῦ λογικὴν θεμελίωσιν. Ὅθεν τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθὸν εἶναι τέλος ἅμα δὲ καὶ ἀρχή, τέλος διότι εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς πράξεως καὶ ἀρχὴ διότι θεμελιοῖ τὸ νόημα τῆς πολιτικῆς θεωρίας.

Πρὶν ἢ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἀγαθοῦ ὡς τέλους τῆς πράξεως, πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ποιεῖται λόγον περὶ τοῦ ἀνθρώπινου ἀγαθοῦ¹⁶

16. Ἡ.Ν. I,2,1094 b,7. I,6,1098 a,16. I,13,1102 a,14-15. VI,5,1140 b 21. VI,7,1141 b,8.

καὶ οὐχὶ ἀπλῶς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ, ἐπιμένει δὲ λέγων ὅτι τὸ ζητούμενον εἶναι τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθόν. Οὕτω χαρακτηριστικῶς τονίζεται ἐν Ἡ.Ν. I,13,1102 a,5-15 ἐπεὶ δ' ἐστὶν ἡ εὐδαιμονία ψυχῆς ἐνέργειά τις κατ' ἀρετὴν τελείαν, περὶ ἀρετῆς ἐπισκεπτέον ἂν εἴη τάχα γὰρ οὕτως ἂν βέλτιον καὶ περὶ τῆς εὐδαιμονίας θεωρήσαιμεν. δοκεῖ δὲ καὶ ὁ κατ' ἀλήθειαν πολιτικός περὶ ταύτην μάλιστα πεπονῆσθαι βούλεται γὰρ τοὺς πολίτας ἀγαθοὺς ποιεῖν καὶ τῶν νόμων ὑπηκόους. παράδειγμα δὲ τούτων ἔχομεν τοὺς Κρητῶν καὶ Λακεδαιμονίων νομοθέτας, καὶ εἴ τινες ἕτεροι τοιοῦτοι γεγέννηνται. εἰ δὲ τῆς πολιτικῆς ἐστὶν ἡ σκέψις αὕτη, δῆλον ὅτι γίνοιτ' ἂν ἡ ζήτησις κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς προαίρεσιν. περὶ ἀρετῆς δὲ ἐπισκεπτέον ἀνθρωπίνης δῆλον ὅτι καὶ γὰρ τ' ἀγαθὸν ἀνθρώπινον ἐζητοῦμεν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἀνθρωπίνην. Ὁ ὅρος τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθὸν χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς δήλωσιν τῆς ἀντιθέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς κύκλους τῆς Ἀκαδημείας ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν θεωρίαν περὶ τῶν ιδεῶν καὶ τῆς ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ εἰδικώτερον. Ἐν Κεφ. 6 τοῦ Βιβλίου I τῶν Ἡθικῶν Νικομαχείων σαφῶς τονίζεται ἡ ἀντίθεσις αὕτη καὶ ἀντικρούεται ἡ περὶ τῶν ιδεῶν καὶ τῆς ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ ἀντίληψις τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, συγχρόνων τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τῆς ἐν εἰδει εἰσαγωγῆς εἰς τὸ Κεφάλαιον τοῦτο παρατηρήσεως τὸ δὲ καθόλου βέλτιον ἴσως ἐπισκέψασθαι καὶ διαπορῆσαι πῶς λέγεται ἀναφέρεται εἰς τὴν ιδέαν τοῦ ἀγαθοῦ¹⁷, ἣν ἀποδίδει ὡς τὸ καθόλου ἀγαθόν¹⁸.

17. Ὡς προκύπτει καὶ ἐκ τῶν χωρίων 1096 a,13 διὰ τὸ φίλους ἀνδρας εἰσαγαγεῖν τὰ εἶδη. 1096 a,17 οἱ δὴ κομίσαντες τὴν δόξαν ταύτην οὐκ ἐποιοῦν ιδέας. 1096 a,22-23 ὥστ' οὐκ ἂν εἴη κοινή τις ἐπὶ τούτοις ιδέα. 1096 b,16 κατὰ μίαν ιδέαν. 1096 b,20 οὐδὲν πλὴν τῆς ιδέας; 1096 b,31-32 ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῆς ιδέας.

18. 1096 a,27-28 δῆλον ὡς οὐκ ἂν εἴη κοινόν τι καθόλου καὶ ἐν.

Ἡ ἀντίθεσις τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τὴν περὶ τῶν ἰδεῶν θεωρίαν ἐκτενέστερον ἀναπτύσσεται ἐν τοῖς Μετὰ τὰ Φυσικά¹⁹, ἐν δὲ τῷ Κεφ. 6 τοῦ Βιβλίου Ι τῶν Ἠθικῶν Νικομαχείων καὶ ἐν τῷ Κεφ. 8 τοῦ Βιβλίου Ι τῶν Ἠθικῶν Εὐδημείων εὐρίσκεται ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ εἰδικώτερον. Ἡ ἀνάπτυξις εἰς τὴν προβαίνει ὁ Ἀριστοτέλης δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς πιστῶς ἀποδίδουσα τὸ νόημα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ ἀποδίδει οὕτως ἐν Ἠ.ΝΙ. 4,1095 a,26–28 ἐνιοὶ δ' ὄντο παρὰ τὰ πολλὰ ταῦτα ἀγαθὰ ἄλλο τι καθ' αὐτὸ εἶναι, ὃ καὶ τούτοις πᾶσιν αἰτιὸν ἐστὶ τοῦ εἶναι ἀγαθὰ. Ἐν δὲ τῷ Κεφ. 8 τοῦ Βιβλίου Ι τῶν Ἠθικῶν Εὐδημείων ἡ περὶ τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος ἀποδίδεται ὡς ἔπεται. Αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ ἀγαθὸν καθ' αὐτό, ἦτοι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι τὸ ἄριστον πάντων τῶν ἀγαθῶν πραγμάτων. Αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν εἶναι τὸ πρῶτον τῶν ἀγαθῶν καὶ τὸ αἰτιον τοῦ εἶναι ἀγαθὰ πάντα τὰ ἄλλα, διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ ἐν αὐτοῖς. Ἀμφότερα, δηλαδή τὸ εἶναι τὸ πρῶτον καὶ τὸ εἶναι τὸ αἰτιον διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ ἐν αὐτοῖς, ἀνήκουν εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ. Τὸ ἀγαθὸν λαμβάνει τὸ κατηγορημα τοῦ ἀγαθοῦ ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ κατὰ μετοχὴν εἰς αὐτὴν καὶ ὁμοιότητα πρὸς αὐτήν. Εἶναι δὲ αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν τὸ πρῶτον τῶν ἀγαθῶν, διότι ἀναιρουμένου τούτου, ὄντος τοῦ μετεχομένου, ἀναιροῦνται καὶ τὰ μετέχοντα τῆς ἰδέας, ἅτινα λέγονται ἀγαθὰ ἀκριβῶς ἕνεκα τῆς μετοχῆς αὐτῶν εἰς τὴν ἰδέαν. Αὕτη εἶναι ἡ σχέσις τοῦ πρώτου πρὸς τὸ ὕστερον, τοῦτέστιν ἡ ἀναίρεσις τοῦ πρώτου ἐπάγεται καὶ τὴν ἀναίρεσιν τῶν ἄλλων ἀγαθῶν ἅτινα εἶναι τὰ ὕστερα, ἐνῶ ἡ ἀναίρεσις τῶν ἄλλων ἀγαθῶν δὲν ἐπάγεται καὶ τὴν ἀναίρεσιν τοῦ πρώτου. Ὅθεν αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, ἥτις εἶναι χωριστὴ ἀπὸ τῶν ἀγαθῶν τῶν μετεχόντων εἰς αὐτήν, ἀκριβῶς ὡς συμβαίνει καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἰδεῶν αἰτινες εἶναι χωρισταὶ ἀπὸ τῶν μετεχόντων εἰς αὐτάς.

Ἐπὶ τὸ ἀπλούστερον ἢ ἀντικρουομένη ὡς ἀνωτέρω θεωρία περὶ τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ ἔχει οὕτω. Ὑπάρχουν πολλὰ πρά-

19. Α,6,987 a,29 — 988 a,17. Α,9,990 a,33 — 993 a,10. Β,2,997 b,1–34. Μ,4,1078 b,31 — 1079 b,11. Μ,5,1079 b,12 — 1080 a,11.

γματα τὰ ὅποια ὀνομάζομεν ἀγαθὰ καὶ ἀποδίδομεν ἀξίαν εἰς αὐτά. Ἡ ιδιότης τοῦ ἀγαθοῦ διὰ τῆς ὁποίας χαρακτηρίζομεν ταῦτα εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα αἰτίας ἐκτὸς αὐτῶν εὐρισκομένης. Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ταῦτα εἶναι πολλὰ καὶ ἐμφανίζουν διαφορὰς πρὸς ἄλληλα ἐν τούτοις ὀνομάζονται ἀγαθὰ, διότι ἅπαντα μετέχουν ἢ ὁμοιάζουν πρὸς τὸ πρῶτον ἀγαθόν. Ἡ μετοχὴ τῶν πολλῶν ἀγαθῶν εἰς τὸ πρῶτον ἀγαθὸν καθιστᾷ ταῦτα ἀγαθὰ, τὸ δὲ πρῶτον εἶναι ἀπολύτως ἀγαθὸν καὶ οὐδὲν ἕτερον εἰμὴ ἀγαθόν, εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, ἣτις εἶναι τὸ ἀγαθὸν καθ' αὐτό, ὅπερ σημαίνει ἀγαθὸν λόγῳ τοῦ ὅτι εἶναι καθ' αὐτό, καὶ οὐχὶ κατ' ἄλλο, δηλαδή λόγῳ ἑτέρου τινὸς ἢ αὐτοῦ. Τὰ πολλὰ ἀγαθὰ εἶναι μόνον κατὰ ὁμοιότητα ἢ μετέχοντα τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὸ ἐν αὐτοῖς ἀγαθὸν πορίζονται ἐξ ἐκείνης. Τὸ εἶναι τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ εὐρίσκεται ἐκτὸς τῶν πολλῶν ἀγαθῶν καὶ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τούτων. Τοῦτο ἐθεωρήθη συνέπεια τοῦ χωρισμοῦ τῆς ἰδέας ἀπὸ τῶν πραγμάτων καὶ ὁ Ἄριστοτέλης τονίζει ταύτην ἐν τῷ ἄνωτέρῳ χωρίῳ τῶν Ἠθικῶν Νικομαχείων διὰ τῆς φράσεως παρὰ τὰ πολλὰ ταῦτα ἀγαθὰ ἄλλο τι καθ' αὐτὸ εἶναι.

Ἄποκρούων ὁ Ἄριστοτέλης τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ λέγει χαρακτηριστικῶς ἐν Ἠ.Εὐ. I,8,1217 b,20–26 πρῶτον μὲν τὸ εἶναι ἰδέαν μὴ μόνον ἀγαθοῦ ἀλλὰ καὶ ἄλλου ὅπου οὖν λέγεται λογικῶς καὶ κενῶς... ἔπειτ' εἰ καὶ ὅτι μάλιστα εἰσὶν αἱ ἰδέαι καὶ ἀγαθοῦ ἰδέα, μὴ ποτ' οὐδέ χρησίμος πρὸς ζωὴν ἀγαθὴν οὐδέ πρὸς τὰς πράξεις. Προσάγει δὲ οὗτος εἰς ἀντίκρουσιν τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ κυρίως τὰ ἀκόλουθα ἐπιχειρήματα, ἐρειδόμενος ἅμα καὶ ἐπὶ τῆς περὶ τῶν κατηγοριῶν θεωρίας αὐτοῦ.

α. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ὡς τὸ αἷτιον παντὸς ἀγαθοῦ διὰ τῆς μετοχῆς τῶν ἄλλων ἀγαθῶν εἰς αὐτὴν ἢ διὰ τῆς παρουσίας αὐτῆς ἐν αὐτοῖς εἶναι τὸ καθόλου ἀγαθόν, τὰ δὲ πολλὰ ἀγαθὰ τὰ ἐν μέρει ἀγαθὰ. Μεταξὺ ὅμως τῶν πολλῶν ἀγαθῶν, παρ' ὅλον ὅτι ταῦτα χαρακτηρίζονται διὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος, δὲν ὑπάρχει τοιαύτη κοινότης ὥστε νὰ δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἀγαθοῦ κοινοῦ τοῖς πᾶσι καὶ ὄντος μιᾶς ἰδέας, Ἠ.Ν. I,6,1096 a,27–28 δῆλον ὡς οὐκ ἂν εἴη κοινόν τι καθόλου καὶ ἐν. 1096 b,25–26 οὐκ ἔστιν ἄρα τὸ ἀγαθὸν κοινόν τι κατὰ μίαν ἰδέαν.

Ἡ. Εὐ. I,8,1217 b,34–36 ὡσπερ οὖν οὐδὲ τὸ ὄν ἐν τι ἐστὶ περὶ τὰ εἰρημένα, οὕτως οὐδὲ τὸ ἀγαθόν, οὐδὲ ἐπιστήμη ἐστὶ μία οὔτε τοῦ ὄντος οὔτε τοῦ ἀγαθοῦ. Ἄλλωστε, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Πλάτων καὶ οἱ ὄπαδοί αὐτοῦ ἀπέφυγον νὰ δεχθοῦν ιδέας ἐπὶ σειρᾶς ὄρων ὅπου ὑπάρχει πρότερον καὶ ὕστερον, δι' ὃν λόγον δὲν ἐδέχοντο καὶ ιδέαν τῶν ἀριθμῶν, τὰ ἀγαθὰ ὁμοῦ σχηματίζουν τοιαύτην σειρὰν καὶ ἐπομένως καὶ κατ' αὐτὴν τὴν μέθοδον ἣν ἠκολούθουν δὲν ἠδύνατο νὰ νοηθῇ ιδέα αὐτῶν. Τὸ ἀγαθὸν εἶναι κατηγορούμενον συνδεόμενον μετὰ τῆς κατηγορίας τῆς οὐσίας, τῆς ποιότητος καὶ τῆς σχέσεως, τὸ δὲ καθ' αὐτὸ δηλαδή οὐσία εἶναι πρότερον τῇ φύσει τῶν ἄλλων. Ἄρα πράγματα καλούμενα ἀγαθὰ ἀνήκουν εἰς σειρὰν ὄρων ἐν οἷς ὑπάρχει πρότερον καὶ ὕστερον. Ὅθεν ἀδύνατος ἡ νόησις κοινῆς τινος ιδέας ἐπ' αὐτῶν, ἥτοι ιδέας κοινῆς εἰς πάντας τοὺς ὄρους τῆς ομάδος. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδίδει ἰδιάζουσαν σημασίαν εἰς τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, ἀναπτυσσόμενον ἐν Ἡ.Ν. I,4,1096 a,17–29, πρῶτον διότι εὐρίσκει ἀσυνέπειαν τῶν πλατωνικῶν καὶ δεύτερον διότι ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ αὐτοῦ ἡ σειρὰ ὄρων ἐν οἷς τὸ πρότερον καὶ ὕστερον ἔχει ἰδιάζουσαν σημασίαν. Ἐν αὐτῇ οἱ ὄροι συνεχίζονται ὥστε ὁ ἐπόμενος προϋποθέτει τὸν προηγούμενον καὶ ἐξαρτᾶται κατὰ τὴν ὑπαρξιν ἐξ αὐτοῦ, ὡς λ.χ. τὸ τρίγωνον καὶ τὰ ἐφεξῆς²⁰, ἐνθα τὸ τετράγωνον εἶναι ἐπόμενον τοῦ τριγώνου, αἱ μορφαὶ τῆς φιλίας²¹, αἱ μορφαὶ τῆς πολιτείας²². Λέγων ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ὁ Πλάτων δὲν κατεσκεύαζεν ιδέας ἐν οἷς τὸ πρότερον καὶ ὕστερον δὲν νοεῖ ιδέας ἀντιστοιχοῦσας εἰς τοὺς καθ' ἕκαστον ὄρους τῆς σειρᾶς, ἀλλὰ νοεῖ κοινὴν ιδέαν διὰ πάντας τοὺς ὄρους τῆς σειρᾶς.

β. Τὸ ἀγαθὸν ὡς ιδέα, ὡς τι τὸ χωριστὸν ἀπὸ τῶν πολλῶν ἀγαθῶν εἶναι ἐν τι, εἶναι καθ' αὐτὸ καὶ οὐσία. Δὲν δύναται ὁμοῦ νὰ ὑπάρχη καθ' αὐτὸ ἀγαθόν, ἐν καὶ οὐσία ἐκτὸς τῶν πολλῶν ἀγαθῶν, Ἡ.Ν. I,4,1095 a,26–27 παρὰ τὰ πολλὰ ταῦτα ἀγαθὰ ἄλλο τι καθ' αὐτὸ εἶναι. Ἡ. Εὐ. I,8,1218 a,2–3 οὐκ ἐστὶ κοινόν τι παρὰ ταῦτα καὶ τοῦτο χωριστόν.

20. Περὶ Ψυχῆς II,3,414 b,21–22.

21. Ἡ.Εὐ. VII,2,1236 b,20 οὐκ ἐκείνη δὲ ἀλλ' ἀπ' ἐκείνης.

22. Πολ. III,1,1275 a,34 — 1275 b,4.

γ. Καὶ ἂν ὁμοίως ὑπῆρχε τὸ καθόλου ἀγαθόν, κοινόν τι κατὰ μίαν ιδέαν, τοῦτο δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιδιωχθῆ διατῆς πράξεως οὐδὲ νὰ ἐπιτευχθῆ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, 'H.N. I,6,1096 b,32-34 εἰ γὰρ καὶ ἔστιν ἓν τι τὸ κοινὸν κατηγορούμενον ἀγαθὸν ἢ χωριστὸν αὐτό τι καθ' αὐτό, δῆλον ὡς οὐκ ἂν εἴη πρακτὸν οὐδὲ κτητὸν ἀνθρώπῳ. Θὰ ἦτο δηλαδή μεμακρυσμένον καὶ ἀσύλληπτον διατῆς ἀνθρωπίνης δράσεως, μὴ δυνάμενον νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν, 'H.N. I,6,1097 a,8-11 ἄπορον δὲ καὶ τί ὠφελήθησεται ὑφάντης ἢ τέκτων πρὸς τὴν αὐτοῦ τέχνην εἰδὼς τὸ αὐτὸ τοῦτο ἀγαθόν, ἢ πῶς ἰατρικώτερος ἢ στρατηγικώτερος ἔσται ὁ τὴν ιδέαν αὐτὴν τεθεαμένος.

Τίς ἢ βαρύτης τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν δύναται νὰ ἀναπτυχθῆ ἐνταῦθα. Πρέπει ὁμοίως νὰ παρατηρηθῆ, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης παραβλέπει τὴν σημασίαν τῆς ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ παρὰ Πλάτωνι, ὡς αὕτη ἀναπτύσσεται ἐν τῇ Πολιτείᾳ, καὶ ἰδίᾳ τὴν σημασίαν αὐτῆς ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰς ἄλλας ιδέας.

Κατηγορηματικῶς τονίζει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι τὸ ζητούμενον ἀγαθὸν εἶναι τὸ πρακτὸν καὶ κτητὸν ἀγαθὸν ἀνθρώπῳ, καὶ ὀνομάζει τοῦτο εἰς σαφῆ διακρίσιν ἀπὸ τῆς ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ ἀνθρωπίνον ἀγαθόν.

Συνεχίζων ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἀντίκρουσιν τῆς ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ παρατηρεῖ, ὅτι ἐφ' ὅσον τὸ ἀγαθὸν λαμβάνεται ἐν ὅσας ἐννοίαις καὶ τὸ ὄν, ὡς ὅταν λαμβάνεται τὸ ἀγαθὸν ὡς κατηγόρημα τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ νοῦ ἐν τῇ κατηγορίᾳ τῆς οὐσίας, ἢ ὡς κατηγόρημα τῶν ἀρετῶν ἐν τῇ κατηγορίᾳ τῆς ποιότητος, ἢ ὡς κατηγόρημα τοῦ μετρίου ἐν τῇ κατηγορίᾳ τῆς ποσότητος, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῆ ὡς κοινόν τι καθόλου καὶ ἓν, διότι τότε δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι κατηγόρημα ἐπὶ πασῶν τῶν κατηγοριῶν ἀλλ' ἐπὶ μιᾶς μόνον. Ἔτι δὲ ἐπὶ πραγμάτων νοουμένων κατὰ μίαν ιδέαν ὑπάρχει καὶ μία ἐπιστήμη, ὥστε καὶ ἐπὶ πάντων τῶν ἀγαθῶν μία θὰ ἦτο ἐπιστήμη, εἶναι ὁμοίως φανερόν ὅτι ὑπάρχουν πολλαὶ ἐπιστήμαι, καὶ μάλιστα ἐπὶ τῶν ὑπὸ μίαν κατηγορίαν πραγμάτων δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν πλείονες ἐπιστήμαι.

Τὸ ζητούμενον ἀγαθόν, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, φαίνεται διάφορον εἰς τὰς διαφόρους πράξεις καὶ τέχνας, εἶναι οὕτω

διάφορον ἐν τῇ ἰατρικῇ ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ στρατηγικῇ, καὶ ἐν μὲν τῇ ἰατρικῇ εἶναι ἡ ὑγίεια ἐν δὲ τῇ στρατηγικῇ ἡ νίκη, διότι χάριν τούτων πάντα τὰ λοιπὰ τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἰατρικὴν καὶ τὴν στρατηγικὴν πράττονται, ἐν πάσῃ δὲ πράξει ἀγαθὸν εἶναι τὸ τέλος χάριν τοῦ ὁποίου πάντες πράττουσι. Ὡστε εἴαν τι εἶναι τέλος τῶν πρακτῶν, τοῦτο εἶναι τὸ πρακτὸν ἀγαθόν, ἤτοι ἀγαθὸν κτώμενον διὰ τῆς πράξεως, εἴαν δὲ ὑπάρχουν πλείονα τοιαῦτα τέλη, ταῦτα εἶναι τὰ πρακτὰ ἀγαθὰ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον φθάνομεν εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα. Ἐκκινουῦντες δηλαδὴ ἐκ τοῦ ποῖον εἶναι τὸ τέλος τῶν πρακτῶν (ὡς ἐν Κεφ. 2 τοῦ Βιβλίου I) καταλήγομεν εἰς τὸ ἀγαθόν, ἐκκινουῦντες ἐκ τοῦ ποῖον εἶναι τὸ ἀγαθὸν καταλήγομεν εἰς τὸ τέλος τῆς πράξεως (ὡς ἐν Κεφ. 7 τοῦ αὐτοῦ Βιβλίου I τῶν Ἡθικῶν Νικομαχείων). Ἐφ' ὅσον δὲ τὰ τέλη εἶναι πλείονα τοῦ ἐνός τινὰ δ' ἐξ αὐτῶν ἐκλέγομεν οὐχὶ δι' ἑαυτὰ ἀλλὰ δι' ἄλλο τέλος εἶναι φανερόν ὅτι πάντα τὰ τέλη δὲν εἶναι τέλεια. Τὸ ἄριστον ὁμῶς εἶναι τέλειον. Ἄν ἐπομένως ἐν μόνον τέλος εἶναι τέλειον, τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι τὸ ζητούμενον ἀγαθόν, ἂν δὲ εἶναι πλείονα, τὸ τελειότατον τούτων.

Τὸ τελειότατον τέλος ὀρίζει ὁ Ἄριστοτέλης ὡς τὸ τέλος τὸ ἐκλεγόμενον πάντοτε χάριν αὐτοῦ καὶ μόνον οὐχὶ δὲ χάριν ἄλλου, καὶ ὄν αὐταρκες καθ' αὐτό, ὥστε νὰ ἱκανοποιῇ τὸν ἄνθρωπον, ἄνθρωπον ὄντα φύσει κοινωνικὸν καὶ ζῶντα ἐν κοινωνίᾳ. Τοιοῦτο τέλος εἶναι ἡ εὐδαιμονία, τέλειον δὲ ἢ τι φαίνεται καὶ αὐταρκες ἡ εὐδαιμονία, τῶν πρακτῶν οὕσα τέλος²³.

Ἡ εὐδαιμονία εἶναι τὸ ἄριστον, τί εἶναι δὲ αὕτη καθίσταται ἐναργέστερον εἴαν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ ἔργον τοῦ ἀνθρώπου. Υἱοθετῶν ὁ Ἄριστοτέλης τὴν ἔννοιαν τοῦ ἔργου ὡς αὕτη ἀπαντᾷ παρὰ Πλάτωνι²⁴, νοεῖ ὅ,τι θὰ ἐλέγωμεν σήμερον λειτουργίαν. Τὸ ἔργον ἐνός πράγματος συνίσταται εἰς ὅ,τι τὸ πρᾶγμα ἐπιτελεῖ ἢ δύναται κάλλιον ἄλλου πράγματος νὰ ἐπιτελέσῃ. Ἡ λειτουργία αὕτη τοῦ πράγματος προσδιορίζεται οὐχὶ ὑπ' αὐτοῦ ἀλλὰ ὑπὸ τοῦ κατασκευαστοῦ ἢ τοῦ ποιουμένου χρῆσιν τοῦ πράγματος καὶ εἶναι οὕτως ὁ προσδιορισμὸς ἐξωτερικὸς

23. Ἡ.Ν. I,7,1097 b,20-21.

24. Πολιτεία I,353 A τοῦτο ἐκάστου εἴη ἔργον ὃ ἂν ἢ μόνον τι ἢ κάλλιστα τῶν ἄλλων ἀπεργάζηται. 353 B ὁφθαλμῶν, φάμεν, ἔστι τι ἔργον; ἔστιν.

καὶ οὐχὶ ἐκ παράγοντος ἐντὸς τοῦ πράγματος εὐρισκομένου. Ἡ σύστασις ὅμως τοῦ πράγματος καὶ ἡ λειτουργία αὐτοῦ εὐρίσκονται ἐν ἐξαρτήσῃ, διότι ἡ σύστασις ἀνάγκη νὰ εἶναι πρόσφορος εἰς τὴν λειτουργίαν. Ἐφ' ὅσον τὸ πρᾶγμα ἐπιτελεῖ τὴν λειτουργίαν, ἣν ὁ κατασκευαστὴς ἢ ὁ ποιούμενος χρῆσιν προσεδιόρισε πληροῖ τὸν προορισμὸν αὐτοῦ. Ὁ Πλάτων διὰ τοῦ παραδείγματος τοῦ ἵππου²⁵ δίδει τὴν εἰκόνα πῶς νοεῖται τὸ ἔργον. Ἐὰν νοήσωμεν τὴν λειτουργίαν τοῦ ἵππου εἰς τὸ νὰ φέρῃ τὸν ἀναβάτην ἀσφαλῶς καὶ ταχέως, τότε εὐρίσκομεν ὅτι ἡ λειτουργία αὕτη προσδιορίζεται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, εὐρίσκεται ἐν ἐξαρτήσῃ μετὰ τῆς συστάσεως τοῦ ἵππου καὶ οὕτως ὁ ἵππος ἐπιτελῶν τὴν λειτουργίαν πραγματοποιοῖ ἅμα καὶ τὴν φύσιν αὐτοῦ. Κατ' ἀνάγκην ἡ λειτουργία συνδέεται πρὸς τέλος. Καὶ τοῦτο ὁ Πλάτων σαφέστερον δηλοῖ προκειμένου περὶ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἄλλων ὀργάνων τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Τὰ ὄργανα ἔχουν τέλη καὶ αἱ λειτουργίαι αὐτῶν εὐρίσκονται ἐν ἐξαρτήσῃ ἀπὸ τοῦ τέλους καὶ τῆς καθόλου λειτουργίας τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ ἄλλως, ὅτι τὰ μέρη ὑπηρετοῦν τὸ ὅλον. Μετὰ τῆς ἐννοίας τοῦ ἔργου συνδέεται ἡ ἀρετὴ ἐν οἷα ἐννοία αὕτη ἀπαντᾷ εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον, σημαίνουσα τὴν οἰουδήποτε εἶδους τελείωσιν²⁶. Ὅτι ἐπιτελεῖ πλήρως τὴν λειτουργίαν αὐτοῦ εἶναι ἀγαθὸν²⁷ καὶ δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ τῆς ἀρετῆς τοῦ πράγματος.

Ἀκολουθῶν τὴν ἀνωτέρω ἀντίληψιν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ θέλων ἐναργέστερον νὰ ὀρίσῃ τὴν εὐδαιμονίαν ποιεῖται λόγον ἐν Κεφ. 7 τοῦ Βιβλίου Ι τῶν Ἡθικῶν Νικομαχείων περὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἀνθρώπου. Ὡς ἐπὶ τοῦ αὐλητοῦ καὶ τοῦ ἀγαματοποιοῦ καὶ ἐπὶ παντὸς τεχνίτου καὶ ἐν γένει ἐπὶ πάντων τῶν πραγμάτων ἐφ' ὧν ὑπάρχει λειτουργία καὶ πρᾶξις τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ καλῶς ἔχειν εὐρίσκονται ἐν τῇ λειτουργίᾳ, οὕτω συμβαίνει καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἐὰν οὗτος ἔχῃ λειτουργίαν τινά. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ὁ ἀνθρώπος ἄνευ λειτουργίας καὶ νὰ

25. Πολιτεία I,352 D-E.

26. Μετ. Δ,16,1021 b,20-21 καὶ ἡ ἀρετὴ τελείωσις τις. Ἰλιάς 20,411 ποδῶν ἀρετὴν ἀναφαινῶν. Πολιτεία I,353 B: ἄρ' οὖν καὶ ἀρετὴ ὀφθαλμῶν ἐστίν; καὶ ἀρετή; τί δέ; ὧτων ἦν τι ἔργον; ναί. οὐκοῦν καὶ ἀρετή; καὶ ἀρετή. Περὶ τῆς ἀρετῆς τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τοῦ ἵππου ὁμιλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ἐν Ἡ.Ν. II,6,1106 a,17-21.

27. Γοργίας 517 C ὅπερ ἐστὶν ἔργον ἀγαθοῦ πόλιτος.

θεωροῦνται ὁ τέκτων ἢ ὁ σκυτεὺς ἔχοντες λειτουργίας ; Τὸ ἐρώτημα εἶναι ἂν ὡς ὁ ὀφθαλμὸς, ἡ χεὶρ καὶ ὁ ποῦς καὶ ἐν γένει τὰ μέρη τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἔχουν λειτουργίας ἑχῆ καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐκτὸς τούτων λειτουργίαν τινά. Τί εἶναι ὁμῶς ἡ τοιαύτη λειτουργία τοῦ ἀνθρώπου ; Δὲν νοεῖται βεβαίως λειτουργία ὡς τὸ ζῆν, ἥτις ὑπάρχει καὶ εἰς τὰ φυτά, ἀλλὰ νοεῖται ἡ ἰδία λειτουργία τοῦ ἀνθρώπου. Ἐὰν ἀποκλείσωμεν οὕτω τὴν ζωὴν θρέψεως καὶ αὐξήσεως, ὡς καὶ τὴν ζωὴν τῶν αἰσθήσεων, ἥτις εἶναι κοινὴ εἰς πᾶν ζῶον, ὑπολείπεται ὡς ἰδία λειτουργία τοῦ ἀνθρώπου π ρ α κ τ ι κ ῆ τ ι ς ζ ω ῆ τ ο ῦ λ ὁ γ ο ν ἔ χ ο ν τ ο ς, δηλαδή ἡ συμπεριφορὰ τοῦ λόγον ἔχοντος μέρους τοῦ ἀνθρώπου. Ὅθεν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἡ λειτουργία ἥτις εἶναι ἰδιὸν τι διὰ τὸν ἄνθρωπον συνίσταται εἰς τὴν συμπεριφορὰν αὐτοῦ ὡς ἐλλόγου ὄντος. Ἡ λειτουργία αὕτη χαρακτηρίζεται περαιτέρω οὐχὶ ἀπλῶς ζωὴ ἀλλ' ἐνέργεια τῆς ψυχῆς κατὰ λόγον. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι ἔργον δύναται νὰ γίνῃ ἡ διάκρισις μεταξὺ ἔργου τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἔργου τοῦ σπουδαίου ἀνδρός, προστιθεμένης τῆς κατ' ἀρετὴν ὑπεροχῆς προκειμένου νὰ χαρακτηρίσωμεν τὸ ἔργον τοῦ σπουδαίου ἀνδρός. Ἐν ἄλλοις λόγοις ὁ σπουδαῖος ἀνὴρ πράττει καλῶς ὅ,τι ὁ ἄνθρωπος πράττει. Τοιοῦτοτρόπως καταλήγει ὁ Ἀριστοτέλης νὰ ὀρίσῃ τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθὸν ὅτι εἶναι ἐνέργεια τῆς ψυχῆς συμφώνως πρὸς τὴν ἀρετὴν, ἐὰν δὲ αἱ ἀρεταὶ εἶναι πλείονες συμφώνως πρὸς τὴν ἀρίστην καὶ τελειοτάτην. Ἡ ἐνέργεια αὕτη τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ ζῆν ἐν τῷ πράττειν τῷ ἐλεγχομένῳ διὰ τοῦ λόγου. Ὅθεν τὸ πράττειν πρέπει νὰ εἶναι ἀγαθὴ πρᾶξις, οἷα εἶναι ἡ πρᾶξις ἐν ᾗ ἐκδηλοῦται ἡ ἀρίστη καὶ τελειοτάτη ἀρετή. Οὕτως ἐπιτυγχάνεται ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις εἶναι τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθόν.

4. Τέλος τῆς πράξεως, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, εἶναι τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθόν, ὅπερ ἀνθρώπινον ἀγαθόν εἶναι ἡ εὐδαιμονία, ἄγεται δὲ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν εὐδαιμονίαν πράττων κατὰ λόγον, ὥστε ἐν τῷ πράττειν νὰ ἐκδηλοῦται ἡ ἀρίστη καὶ τελειοτάτη ἀρετή. Τὸ τέλος τοῦτο εἶναι τὸ ἀνώτατον, τὸ τελειότατον τέλος, διότι χάριν αὐτοῦ καὶ οὐχὶ ἄλλου πάντα πράττονται. Εἶναι δὲ ἅμα ἡ εὐδαιμονία ἀρχή, τοῦτέστιν ἰθύνουσα ἐν τῷ βίῳ ἀρχὴ θεμελιουσα τὸ νόημα τῆς πράξεως καὶ διὰ τοῦτο ἀναγνωριζομένη αἴτιον τῶν ἀγαθῶν, εἰκοι ε δ' οὕτως ἔχειν καὶ διὰ τὸ εἶναι ἀρχή [ταύτης γὰρ χάριν

τὰ λοιπὰ πάντα πάντες πράττομεν,] τὴν ἀρχὴν δὲ καὶ τὸ αἴτιον τῶν ἀγαθῶν τίμιόν τι καὶ θεῖον τίθεμεν²⁸.

Ἡ θέσις τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τοῦ τέλους τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως καὶ ἡ διάκρισις μεταξύ ὑπερτάτου τέλους, ἥτοι τῆς εὐδαιμονίας, οὐσης τοῦ ἀνθρώπου ἀγαθοῦ, καὶ ὑποδεεστέρων τελῶν ἐν ἱεραρχικῇ τάξει εὐρισκομένων ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῶν ἠθικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν. Ἐν τούτῳ ἐρεῖδεται ὁ Ἀριστοτέλης ἐπὶ τῆς συμβολῆς τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος, εἰσαγαγόντος τὴν ἰδέαν τέλος²⁹, τῆς ἁποίας συμβολῆς ἡ σημασία ὑπῆρξε τόσον μεγάλη ὥστε καὶ σήμερον ἐτι δὲν δυνάμεθα πλήρως ν' ἀναγνωρίσωμεν τί ὀφείλομεν εἰς αὐτήν. Ἀπέρριψεν ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἰδέαν ἐνόησε τὸ ἀγαθὸν οὐχὶ ἰδέαν ἀλλὰ ψυχῆς ἐνέργειαν, διετήρησεν ὅμως τὸν πυρῆνα τῆς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν πράττει εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχεν ἀλλὰ πράττων κατευθύνεται πρὸς τι νοούμενον ὡς ἀξίαν. Ἀφ' ἑτέρου υἰοθέτησε τὴν ἀντίληψιν τοῦ Πλάτωνος³⁰, ὅτι ἡ πρᾶξις καὶ αἱ συνθῆκαι ὑφ' ἃς ἐμφανίζεται αὕτη δὲν εἶναι ἀντικείμενον ἐκ τῶν προτέρων διὰ γενικοῦ καθορισμοῦ συλλαμβανόμενον καὶ ἐδέχθη τὴν ποικιλίαν τῆς ἐμπειρίας εἰς τὴν περιοχὴν τῶν πρακτῶν. Ἀρνούμενος ὁ Ἀριστοτέλης τὴν γεωμετρικὴν ἠθικὴν³¹ καὶ ἰδιαιτέρως ἐπιμένων εἰς τὸ ἀδύνατον τῆς συγκροτήσεως συστήματος κανόνων τῆς ἀνθρωπίνης συμπεριφορᾶς, ἔδειξεν ὑπὲρ πάντα ἄλλον τί δύναται νὰ προσφέρῃ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀνθρωπίνης συμπεριφορᾶς ὁ κανὼν, οὗτινος τὸ περιεχόμενον εἶναι

28. Ἡ.Ν. I,12,1102 a,2-4.

29. Πρωταγόρας 354 A-E. Γοργίας 499 E, 507 D. Ἡ ἐν Ἡ.Ν. I,1,1094 a,14-15 διάκρισις τῶν τελῶν εἰς ὑπερκείμενα καὶ ὑποκείμενα, τὰ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τέλη — τῶν ὑπ' αὐτά, ἀνατρέχει εἰς τὸν Πλάτωνα, ὅρα F. Dirlmeier, Aristoteles, Nikomachische Ethik², Berlin 1960, ἐν Aristoteles Werke VI σ. 267 σημ. 5,5. Τὴν ἐκ τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως προέλευσιν τοῦ τέλους ἀναλύει ὁ O. Gigon, Aristoteles, Die Nikomachische Ethik, Zürich 1951, Einleitung σ. 22 ἐ.

30. Πολιτικὸς A-C αἱ γὰρ ἀνομοιοότητες τῶν τε ἀνθρώπων καὶ τῶν πράξεων καὶ τοῦ μηδέποτε μηδέν, ὡς ἔπος εἶπεῖν, ἡσυχίαν ἄγειν τῶν ἀνθρώπων οὐδὲν ἐῷσιν ἀπλοῦν ἐν οὐδενὶ περὶ ἀπάντων καὶ ἐπὶ πάντα τὸν χρόνον ἀποφαίνεσθαι τέχνην οὐδ' ἡντινοῦν.

31. Ὅρα κατωτέρω I,1.

γενικόν καὶ ἀφηρημένον, συνέβαλε δὲ οὗτος μεγάλως εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ζητήματος τίνι τρόπῳ δύναται νὰ παραμερισθῇ ἢ ἀτέλεια τοῦ κανόνος. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῶν πρακτικῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν προτάσεων τοῦ συλλογισμοῦ περιλαμβάνει τὴν ἐξέτασιν τῶν προβλημάτων τοῦ κανόνος εἰς τὰ ἠθικὰ καὶ τὰ πολιτικά, εἶναι δὲ ἅμα εἰσαγωγή εἰς τὴν γενικὴν θεωρίαν τοῦ δικαίου ὡς ἀνεπτύχθη αὕτη ὑπ' αὐτοῦ.

Ὁ τρόπος καθ' ὃν ὁ Ἀριστοτέλης ἀντελήφθη τὴν ἀνθρωπίνην συμπεριφορὰν ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ τέλος αὐτῆς, ὅπερ εἶναι ἡ εὐδαιμονία ὀριζομένη ψυχῆς ἐν ἐργείᾳ τις κατ' ἀρετὴν τελείαν³², ὠδήγησεν αὐτὸν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου ἐπιδιώκουσα τὸ τέλος καὶ πειθαρχοῦσα εἰς τὸν λόγον δὲν δύναται νὰ προσδιορισθῇ εἰμὴ ἐκ τοῦ ἐπιδιωκομένου τέλους καὶ τῆς ἀρετῆς. Ὅθεν ἡ πρακτικὴ ἐπιστήμη τῶν ἠθικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν δὲν δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὴν σύνθεσιν συστήματος κανόνων μετὰ προσταγῶν. Ἀφ' ἧς εὐρεθῆ, καὶ τοῦτο εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ Ἀριστοτέλους, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ τὸ νόημα τῆς ζωῆς, τότε καθίσταται σαφές, ὅτι ἡ συμπεριφορὰ ἢ τὸ ἔργον τοῦ ἀνθρώπου ὡς ψυχῆς ἐνέργεια κατὰ λόγον ἀκολουθεῖ τὰς ἀρχὰς τοῦ λόγου, αἵτινες εἶναι ἀρχαὶ ἢ κανόνες ἐν συνεπείᾳ πρὸς τὸ τέλος τῆς συμπεριφορᾶς. Ἄν ἐπομένως ἦτο δυνατὴ ἡ συγκρότησις συστήματος κανόνων, οἵτινες κατ' ἀνάγκην θὰ εἶχον γνῶρισμα τὸ γενικόν καὶ ἀφηρημένον, οὗτοι θὰ ἦσαν κανόνες ἀφορῶντες εἰς τὸν λόγον. Ὁ Ἀριστοτέλης τὴν λειτουργίαν τοῦ λόγου ἀναλύει ἐξετάζων τὴν φρόνησιν καὶ τὴν ἀρετὴν, σύστημα ὅμως κανόνων ἐκ τοῦ λόγου ἀπορρεόντων δὲν ἰδρύει, διότι μὴ δεχόμενος ἐπὶ τῶν πρακτικῶν κανόνας δυναμένους νὰ ἰσχύουν ἄνευ ἐξαιρέσεως δὲν βλέπει τὴν ἀλήθειαν τοῦ κανόνος εἰμὴ ἐν τῇ ἀτομικῇ καὶ συγκεκριμένῃ περιπτώσει.

Ὡς θέλομεν ἶδει κατωτέρω³³, ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται, ὅτι ὁ περὶ τῶν καθ' ἕκαστα λόγος οὐκ ἔχει τὰ κριβέες³⁴. Τὰ καθ' ἕκαστα ἐν οἷα ἐννοία νοοῦνται ἐπὶ τῶν πρακτικῶν εἶναι ἡ πρᾶξις ὡς ἐκδηλοῦται ἐν τῇ ἐμπειρίᾳ.

32. Ἡ.Ν. I,13,1102 a,5-6.

33. I,1.

34. Ἡ.Ν. II,2,1104 a,6-7.